



ESSÄISTEN SOM GENERALIST

Författarroller och offentlig auktoritet
hos tre samtida essäister

av Emma Eldelin

Essän befann sig som genre länge i symbios med den borgerliga offentlighet som växte fram i Europa under 1700- och 1800-talen. Paralleller skulle exempelvis kunna dras mellan de salongs- och kaffehuskulturer som fungerade som borgerliga samtalsarenor och den förtroligt konverserande ton som präglar många essäer från denna tid.¹ Även om essäisten i första hand vände sig till en icke-specialiserad publik skrev denne utifrån tanken att han (essäisten var vid denna tidpunkt i de flesta fall en man) med den tänkta läsekretsen delade ett slags kultur- och värdegemenskap. Övertygelsen om kulturellt samförstånd gjorde det möjligt för essäisten att uttala sig som lärd generalist, men också att tilltala läsaren som en jämlike i fråga om bildning och kunskaper.²

Inom essäiforskningen har det varit vanligt att förklara essäns marginalisering i moderniteten med hänsyn till den samhällsutveckling som inneburit en tillbakagång för de borgerliga idealen. Speciellt gäller det kanske den typ av essä som på engelska kallas *personal essay* och som utmärks av sitt personligt informella tilltal. Den amerikanske författaren och essäisten Phillip Lopate har exempelvis hävdat att ett av skälen till den »personliga« essäns tillbakagång skulle vara att det inte längre finns någon allmänt delad uppfattning om en kulturell gemenskap. I avsaknad av en sådan har många essäister under senare tid ersatt lärda referenser med personliga erfarenheter och hänvisningar

till aktuella fenomen i populärkulturen. Dessutom har den ökande specialiseringen gjort det svårt för essäisten att uttrycka sig med auktoritet som lärd generalist, menar Lopate.³

Även om Lopate främst berör essäns position i senare tids amerikanska offentlighet kan det vara värt att fundera över hur hans beskrivning förhåller sig till svenska sammanhang. Finns det i dag någon svensk essäistik som tar sig formen av »elegant lärdom eller personlig livshållning«, och som därmed kan tyckas ha förbindelser med äldre tiders essätradition?⁴ Göran Hägg har framställt 1920-talet som essäns blomstringstid, då författare som Klara Johanson (1875–1948) och Frans G. Bengtsson (1894–1954) blev mönsterbildande. Enligt Hägg blev de uppfattningar om essän som litteraturart som formades på 1920-talet bestående fram till 1960-talet, »då genomgripande förändringar i litteraturens yttre villkor blir märkbara och drabbar essäistikens traditionella former i kanske än högre grad än andra genrens«.⁵

Hägg diskuterar inte essän i Sverige under senare hälften av 1900-talet, men jag menar att den även fortsättningsvis har använts som form för lärda och personliga reflektioner. Samtidigt är det inte orimligt att tänka sig att efterkrigstidens demokratisering av utbildning och kultur och den allt längre drivna kunskapsmässiga specialiseringen har inverkat på en mer traditionell syn på essän som ett slags »bildnings-

form«. Syftet är här därför att belysa några aspekter av de samtida villkoren för den typ av essä där essäisten uppträder som lärd generalist. Med utgångspunkt i den litteraturkritiska receptionen av tre essäböcker, Peter Nilsons (1937–1998) *Solvindar* (1993), Peter Englunds (f. 1957) *Brev från nollpunkten* (1996) och Nina Burtons (f. 1946) *Den nya kvinnostaden* (2005), diskuteras denna problematik utifrån de författarroller dessa författare har tillskrivits i offentligheten. Jag berör även frågan om vad som ligger till grund för essäistens auktoritet i dessa fall.⁶

När jag här intresserar mig för essäns generalistiska ansats använder jag inte uttrycket i värderande mening. Med generalist avser jag här en »forskare eller tänkare som vill skapa överblick och sammanhang i en värld av långt driven specialisering«. Generalisten ställs ofta i motsats till specialisten, men i detta fall rör det sig om tre författare med akademisk examen som väljer författarskapets bana och som i egenskap av essäister ofta rör sig över ämnesområden där de inte har bedrivit egen forskning. Författarna uppträder i sina essäböcker inte som fackmän utan ger uttryck för ett personligt och i den meningen mindre sakligt perspektiv.⁸ Detta behöver inte betyda att de inte har en omfattande beläsenhet inom det aktuella området, men den personliga och ofta litterärt syftande formen skiljer denna typ av skrivande om sakförhållanden från mer akademiskt erkända skrivformer.

Utifrån studiens urval gör jag inte anspråk på att dra några allmänna slutsatser om essäns position i samtida svensk offentlighet (med tanke på variationen i dagens användning av essäbegreppet torde det vara mycket svårt), men jag menar att det utifrån de valda exemplen ändå är möjligt att belysa de samtida villkoren för en typ av essäskrivande som varit vanligt i essäns tradition. I följande avsnitt diskuterar jag nu frågan om essäistens författarroller och i vilken mån författarnas akademiska skolning har färgat receptionen av deras essäböcker.

Författarroller och bildningsgång

I flera av 1900-talets mer inflytelserika teorier om litteraturen har man poängterat vikten av att göra en åtskillnad mellan den historiske författaren och berättaren eller »jaget« i det litterära verket. Vad gäller essän har man inte i samma utsträckning påtalat denna skillnad. I stället har jaget i essän ofta uppfattats som en representation av författaren själv, även om det naturligtvis handlar om ett språkligt konstruerat jag och en offentlig författarroll.⁹ Essän är en typ av text vars värde, betydelse och trovärdighet i hög grad beror av att vi kan identifiera textens jag med den verkliga författaren.¹⁰ Delvis har det att göra med att essän uppfattas som en icke-fiktiv genre. Gérard Genette har konstaterat att författarens namn och de föreställningar som knyts till det ofta är av större betydelse i icke-fiktiva verk. Bland de *paratexter* som Genette har diskuterat, alltså sådana »texter« som inte hör till ett verks huvudsakliga innehåll men som ändå följer det och kan påverka läsningen av det, återfinns inte bara titlar, förord och baksidestexter, utan också information om författarens utbildningsbakgrund.¹¹ Har Nilsons, Englunds och Burtons akademiska skolning haft någon betydelse för de författarroller de tillskrivs i recensionerna?

Peter Nilson – den litteräre astronomen

Peter Nilsons bakgrund som astronom har ofta påtalats i recensioner av hans verk, och det är troligt att bilden av den »litteräre astronomen« kommer att leva kvar även i litteraturhistorie-skrivningen.¹² Nilson disputerade i astronomi i Uppsala 1973 och blev något år senare docent, men lämnade den akademiska världen för en verksamhet som författare av såväl essäböcker som romaner. I sitt författarskap har Nilson ständigt kontrasterat de naturvetenskapliga perspektiven med idéhistoria, mytologi och fantastik. *Solvindar* har han framställt som sista delen

i en trilogi som föregåtts av *Stjärnvägar* (1991) och *Rymdlyjus* (1992), vilka varit »tre försök att beskriva vår tids världsbild och att se oss själva som medborgare i universum«. ¹³ Han har ofta använt essäbegreppet för att beskriva sitt icke-fiktiva skrivande och gör så även i *Solvindar*. ¹⁴ I ett författarlexikon har han hävdat att han i den svit som inleddes med *Stjärnvägar* rör sig »i en gränsmark mellan naturvetenskaplig essäistik och skönlitteratur«. ¹⁵

Trots att det vid utgivningen av *Solvindar* hade gått nästan tjugo år sedan han lämnat forskarvärlden formas i recensionsmaterialet en bild av Nilson som den skrivande astronomen, som håller sig informerad om vad som pågår vid forskningsfronten i sitt ämne. I en recension kallas han »vår mest litterärt aktive astronom«, medan en annan recensent konstaterar att Nilson »nu för tiden [är] mer författare än astronom«, men att han ändå tycks »ägna mycket tid åt den vetenskapliga litteraturen«. ¹⁶

Nilson uppfattas dock även som lärd i vidare bemärkelse. Hans »vetande tycks ibland vara utan gränser«, skriver exempelvis en recensent, och en annan hävdar att han »besitter [...] en närmast bottenlös lärdom«. ¹⁷ Allra tydligast blir denna snarast beundrande bild av författaren hos Gunnar Anshelm i *Skånska Dagbladet*:

Med en magistral facklärdom i dagens astronomiska forskning och problematik och en lika omfattande kännedom om och inlevelse i all naturvetenskap och kulturhistoria och i filosofiskt och religiöst tänkande tar han sin läsare med till den punkt vid världens ände och stupet mot evigheten, där vintergatorna glesnar och all kunskap sviktar [...]. ¹⁸

Vid sidan av att Nilson beskrivs som lärd finns det också en tendens att *Solvindar* förknippas med begreppet »populärvetenskap«, vilket skiljer mottagandet av Nilsons bok från mottagandet av Englands och Burtons böcker. Det är dock tydligt att de recensenter som placerar *Solvindar* i en populärvetenskaplig kontext markerar distans till populärvetenskapen som lågstatusgenre. ¹⁹ Ett typiskt exempel finns i

Vasabladet, där recensenten försäkrar att Nilson med sin »utomordentliga essäistik« inte hör till »dilettanternas skara«, utan snarare får honom att associera till »en annan mästare när det gäller att popularisera«, Stephen Hawking (f. 1942). ²⁰ Här tycks essä och populärvetenskap överlappande, medan de i andra fall snarare betraktas som ömsesidigt uteslutande, som i *Arbetaren*, där Viveka Heyman menar att vetenskapsmännen numera »ojar sig« över dålig populärvetenskap, men att Nilson inte behöver ta åt sig, eftersom *Solvindar* är »essayistisk kring astronomiska och andra lärda teman«. ²¹

Att recensenterna ofta tillskriver *Solvindar* en populärvetenskaplig funktion och dess författare en roll som popularisator har troligen delvis att göra med att naturvetenskapen har hört till populärvetenskapens mest typiska ämnesinnehåll: gränsen mellan fackvetenskap och populärvetenskap är tydligare där än inom exempelvis humaniora. ²² Men även om Nilson långt ifrån enbart skriver om naturvetenskapliga ämnen har man ofta uppfattat det som att hans texter fyller en populariserande funktion. Att man samtidigt uttryckt kritik mot populärvetenskapen som genre och, som i Heymans fall, framhävt att Nilson skriver essäer, inte populärvetenskap, indikerar att essän uppfattas som en genre med mer intellektuell prestige och seriositet. I essäforskningen lyfter man dock ofta fram det paradoxala i att essän både förknippas med anspråksfull lärdom och med amatörism, vilket antyder att dess status är en fråga om vilka andra genrer den relateras till. ²³

Peter Englund – den seriöse historikern

Peter Englund är som författare kanske mest känd för sina brett upplagda historieskildringar om svenskt 1600-tal (*Ofredsår* (1993), *Den oöverbannelige* (2000)), men han har även givit ut flera essäsamlingar. Englund disputerade i historia i Uppsala 1989, men hade redan året innan fått uppmärksamhet för boken *Poltava* om den svenska arméns undergång vid slaget 1709. Englund har fortsättningsvis haft kopplingar

till universitetsvärlden och var 2001–2006 professor vid Dramatiska Institutet. 2002 blev han invald som ledamot i Svenska Akademien.

Englund är den av de tre författarna som i störst utsträckning har publicerat sina essäer i tidningar och tidskrifter innan de utgivits i bokform. Flera av texterna i *Brev från nollpunkten*, vilka tematiskt rör sig kring 1900-talets stora katastrofer i anslutning till första och andra världskriget, har tidigare funnits att läsa i *Expressen*, *Moderna Tider* och *Populär Historia*.²⁴ I förordet kommenterar Englund varför han använt essäformen:

[...] detta handlar om stoff som jag på grund av egen okunnighet bara kunnat närma mig i essäns form. Ordet essä betyder, som vi alla vet, »försök«, och dessa stycken är det i ordets båda bemärkelser: de är skisser, skisser ytterst komna ur egna försök att förstå.²⁵

Englund refererar här till essäbegreppets bokstavliga betydelse (franskans *essai* betyder 'prov', 'försök') och tycks använda det som ett slags ödmjukhetsformel – han poängterar att bokens ämne inte är originellt och att han själv inte utfört någon grundforskning, men att själva skrivandet om något kan vara ett sätt att förstå det.²⁶ Citatet kan tolkas som författarens paratextuella uttalande om verkets genreintention som varande en annan och mindre anspråksfull än den akademiska forskningens, vilket förstärks då Englund i efterordet hävdar att boken »blott är en samling essäer och inte ett akademiskt specimen«. ²⁷ Samtidigt etableras här en förbindelse mellan generalistens perspektiv och essän som form, då essäns försöksmässighet blir en frihet att förstå och knyta samman historiska skeenden på ett nytt sätt. På så sätt fungerar förordet som ett slags motivering till boken.

I recensionerna av Englunds bok framtonar bilden av författaren som å ena sidan god fackhistoriker i bemärkelsen vetenskapligt skolad och vederhäftig, å andra sidan historieberättare som skriver underhållande och med ett personligt engagemang. Recensenterna nämner ofta

att Englund doktorerat i historia, och författaren får epitet som »god historiker« och »seriös historiker«, då man uppfattar det som att Englund, förutom att hänvisa till de senaste rönen, uppfyller historikerns etos.²⁸ I närmast bourdieuska termer analyserar Lennart Lundmark Englunds position i offentligheten, och menar att Englund haft större betydelse för »den seriösa historieskrivningen i Sverige än vad hans akademiska avundsmän brukar vilja erkänna«. Englund har satsat på att skriva böcker som når stora läsargrupper snarare än att »agera i den akademiska maktens korridorer«, menar Lundmark, som förklarar Englunds framgångar bland annat med dennes stilistiska förmåga (han har befriat språket från de »akademiska fjättrarna«).²⁹ Englunds bakgrund som historiker har alltså färgat receptionen av *Brev från nollpunkten*, även om flera recensenter konstaterar att denne inte presenterar några nya fakta – Mikael van Reis talar exempelvis om »historisk 'recycling'«. ³⁰ En kompensande faktor är då att Englund skriver medryckande och berättande och ser saker i ett större sammanhang.³¹

Nina Burton – »bara« essäist?

Nina Burton har med såväl essäer som debattartiklar framträtt som en tydlig aktör i senare tids svenska essädebatt.³² Redan innan *Den nya kvinnostaden* har hon givit ut ett flertal essäböcker, exempelvis *Resans system, poesin* (1993) och *Det splittrade alfabetet* (1998), men hon är också poet. 1984 disputerade Burton i ämnet litteraturvetenskap vid Stockholms universitet, men lämnade därefter universitetsvärlden för ett fritt författarskap.

Det kan diskuteras om *Den nya kvinnostaden* – en genomkomponerad bok på drygt 400 sidor som i ett antal tematiska kapitel berättar om kvinnliga pionjärer på alla tänkbara områden – kan beskrivas som en essä, åtminstone om vi utgår från de definitioner av essän som betonas dess begränsade omfång.³³ Det har dock med tiden blivit vanligare att begreppet används inte bara om korta, icke-fiktiva prosatexter utan

även om monografier.³⁴ Burton har även i första hand skrivit essäer direkt för bokformatet.

Burton använder inte själv essäebegreppet i sin prolog, där hon i stället omtalar *Den nya kvinnostaden* som »en bok med fakta, berättelser och reflexioner om många områden«, »en reseskildring från en skingrad stad«, en »egenmäktig encyklopedi« och »en bok om gränsöverskridande«.³⁵ I en debattartikel några år tidigare kallar hon dock sin kommande bok för en »essäbok«.³⁶ *Den nya kvinnostaden* har även en uppläggnings snarlik Burtons tidigare volym *Resans system; poesin* (1993), som i undertiteln kallas »essäer och tolkningar«.³⁷

Nina Burton ter sig utifrån recensionerna mer anonym som författare än Englund och Nilson och hennes akademiska bakgrund påtalas sällan. Sara Danius är den enda recensent som nämner att Burton har doktorerat i litteraturvetenskap.³⁸ I några recensioner beskrivs hon som poet och essäist, men i flera fall presenteras författaren inte alls. Frågan är varför Burton, som i likhet med Nilson och Englund har en vetenskaplig skolning, inte i samma utsträckning förknippas med denna?

De tänkbara förklaringarna kan vara flera. En av dem kan vara att Burton själv i offentligheten tonat ned sin bakgrund som litteraturvetare. Signifikativ är hennes presentation av sig själv i Samfundet De Nio (i vilket hon varit ledamot sedan 1994), där hon betonar sina »genreöverskridande essäböcker« och hävdar att poesin varit hennes »litterära basläger« men där hon samtidigt konstaterar: »litteraturvetare blev jag aldrig.«³⁹ Om vi bortser från författarens egen framställning skulle en annan förklaring kunna vara att en litteraturvetenskaplig skolning inte ter sig lika särskiljande eller utmärkande på det kulturella fältet som en akademisk grad i astronomi eller historia. Litteraturvetarens kompetens kan i stället uppfattas som delvis överlappande med författarens, inte minst eftersom båda kan agera som uttolkare av andra författares verk. Det är exempelvis möjligt att bilden hade varit annorlunda om Burton varit skolad i fysik, psykologi

eller historia – ämnesområden hon tangerat i sina essäböcker. Häri ligger en annan tänkbar förklaring: Burton har inte hållit sig inom »sitt« ämnesområde – litteraturen – utan har givit sig in på områden där hon saknar vetenskaplig skolning. Burton har strävat efter att överskrida gränser, men detta tycks delvis ha skett till prisets av en tydlig författarprofil i offentligheten. Samtidigt är det inte omöjligt att en författare tillskrivs just epitetet gränsöverskridare, vilket är vad som skett i Peter Nilsons fall, där författarens ämnesöverskridande ofta framhålls som det som ger författarskapet en unik profil.⁴⁰

Sammanfattningsvis hänvisar recensenterna ofta till författarnas akademiska bakgrund och bildninggång då essäböckerna recense- ras. Detta gäller dock i första hand Nilson och Englund, där det snarare är regel än undantag att författarnas tidigare yrkesbanor och ämnesprofiler färgar av sig såväl på värderingen av verken som på beskrivningen av författarroller. Receptionen av Burton skiljer sig något från receptionen av de andra två då Burton sällan presenteras som litteraturvetare, utan »bara« som essäist (och ibland poet). Skillnader i ämnesbakgrund har antytts som en tänkbar orsak, men troligen är det mer komplext än så, vilket nedanstående avsnitt om de faktorer som konstituerar essäistens auktoritet ska belysa.

Essäistens auktoritet

I essäforskningen har man konstaterat att essäistens auktoritet inte i första hand vilar på formella meriter och akademisk expertis utan på den personlighet och subjektiva erfarenhet som reflekteras i skrivsättet. Eftersom essän varken har den vetenskapliga avhandlingens institutionella legitimitet eller kan falla tillbaka på de mer erkända litterära genrens konventioner är auktoriteten nära knuten till författaren och dennes uttrycksförmåga.⁴¹ Detta tyder på att essän som text skapar sin auktoritet på liknande sätt som andra litterära genrer. Samtidigt har många

essäister vunnit aktning genom att ägna sig åt någon mer statusbetonad verksamhet, som vetenskaplig forskning, eller någon litterär genre med högre anseende, som poesin.⁴² Möjligen betyder detta att det inte räcker med att »bara« vara essäist, då essän i många sammanhang betraktas som ett slags »andraklasslitteratur«. Graham Good, som skrivit förordet till ett ambitiöst uppslagsverk om genren, har konstaterat att inte minst essäns förhållande till den institutionaliserade vetenskapen är ombytligt och oförutsägbart. Essän kan röra sig i akademins marginaler; vissa essäer får till och med en snarast kanonisk status inom akademien trots att de är koncipierade utanför denna kontext (Goods exempel är T.S. Eliots (1888–1965) »Tradition and the Individual Talent« (1919) och Walter Benjamins (1892–1940) »Konstverket i reproduktionsåldern« (1935/36) liksom stora delar av Roland Barthes (1915–1980) författarskap).⁴³

I recensionerna av såväl *Solvindar* som *Brev från nollpunkten* blir det tydligt att författarnas vetenskapliga skolning fungerar som en auktoriserande faktor, även om också skrivsättet betonas. I Nilsons fall ställs bakgrunden som naturvetenskapsman genomgående sida vid sida med hans författargärning, vilket tycks ge författaren ett slags dubbel auktoritet. Stefan Helgesson illustrerar detta i sin recension, då han menar att Nilson lyckas kombinera sin fascination inför världens under med den vetenskapligt skolades distans. Eftersom något alltid måste gå förlorat i försöket att överbrygga mänsklighetens splittade kunskap måste Nilson »lita till språkets suggestionskraft och sin personliga auktoritet som naturvetare för att få läsaren med sig«, vilket Helgesson tycker att Nilson lyckas med.⁴⁴ Även det faktum att Nilson rört sig bortom sina specialområden verkar oftast ses som en fördel – han framstår då som motsatsen till den snävt specialiserade forskaren. För att tala med Bourdieu tycks den naturvetenskapliga skolningen vara ett »symboliskt kapital«, ett slags specialistkompetens som tillerkänns socialt värde och tycks kunna fungera kompenserande då Nilson

beger sig in på ämnesområden där han inte är specialiserad.⁴⁵ Recensenterna har dock sällan gjort anspråk på att kunna bedöma Nilsons sakkunskaper – i stället uttrycks ibland en nästan överväldigad vördnad inför det enorma lärdomsstoff som läsaren får sig till livs. Att även själva skrivsättet spelar roll framgår av Torsten Kälvemarks recension, då han menar att det inte skulle göra så mycket om det skulle ha smugit sig in något sakfel i *Solvindar*, »eftersom boken är lika mycket konst som vetenskap«.⁴⁶ Då Nilsons bok uppfattas som konstnärligt syftande tycks det alltså väga tyngre än kravet på absolut trohet till fakta.

Även i Englunds fall är det möjligt att tolka det som att författaren tillskrivs auktoritet på grund av såväl den vetenskapliga skolningen som förmågan att skriva medryckande och levandegöra historien för en större publik. Recensenterna påtalar ofta att det finns en närhet till skönlitteraturen i Englunds verk, inte bara i fråga om stil utan också komposition och berättarteknik.⁴⁷ Liksom hos Nilson ter sig även fackbakgrunden som ett kapital för Englund i den litterära offentligheten och kulturdebatten. Några recensenter tycks till och med framhålla Englund som ett slags *exemplum* för att kunna uttrycka kritik mot alltför specialiserad historieforskning. Madeleine Gustafsson hänvisar exempelvis i sin recension till den tyske sociologen Wolf Lepenies (f. 1941), som hävdar att historieforskarna numera har tillgång till så mycket fakta att det inte främst behövs mer grundforskning, utan eftertanke och distans. Gustafsson menar att Englund ägnar sig åt just detta – han »använder historien till att tänka med«.⁴⁸ På liknande sätt talar Ingrid Elam om att Englund inte har för avsikt att »berätta en välkänd historia en gång till«, utan att han »vill få oss att verkligen se det vi redan sett och kanske till och med begripa det vi ser«.⁴⁹

Recensenterna av Nilsons och Englunds böcker framhåller alltså det litterära och personliga uttryckssättet, samtidigt som de uttrycker att de är imponerade av författarnas lärdom.

Att författarna agerar som ett slags generalister snarare än specialister tycks inte uppfattas som något negativt i detta sammanhang, snarare tvärtom. Liknande beskrivningar finns även av *Den nya kvinnostaden*, även om de inte är lika frekvent förekommande.⁵⁰ Flera recensenter påtalar att mycket av det stoff som Burton skriver om är känt sedan tidigare, men eftersom det fogas samman i en personlig berättelse känns det ändå nytt.⁵¹ Likaså uppmärksammas Burtons stil som litterär och poetisk.⁵² Sara Danius konstaterar exempelvis att Burtons bok är »författad av en essäist med poetiskt anslag, inte av en akademiker«, men att den »ändå [...] grundar sig på all den lärdom man kan önska sig. Burtons vetande – och det är avsevärt – har smälts ned i en elegant, levande och högst personlig framställning«. Danius uppmärksammar också det gränsöverskridande hos Burton då hon beskriver det som att författaren »rör sig över vidsträckta kunskapsområden med tyngdlösheten hos en ärrad vetenskapshistoriker och kan tala om teckningarna på exotiska insektsvingar på ena sidan för att diskutera atomer och radioaktivitet på nästa«. ⁵³ Hon är dock ganska ensam om att lyfta denna ansats. I stället betonar de flesta recensenter den feministiska aspekten av boken och uppfattar *Den nya kvinnostaden* som ett slags historieskrivning över bortglömda kvinnliga pionjärer.⁵⁴ Denna beskrivning tycks delvis tala emot hur Burton själv ser på sin bok, då redan hennes prolog kan tolkas som ett försök att leda läsaren bort från en sådan uppfattning. Hennes första mening tycks apostrofera läsarens fråga »– Är detta en fackbok för kvinnor?«, varpå författaren svarar: »– Nej, det är en bok med fakta, berättelser och reflexioner om många områden, och den rör både kvinnor och män.«⁵⁵ Här finns alltså en viss diskrepans mellan den av författaren auktoriserade tolkningen och den bild som formas i litteraturkritiken.

Det finns således vissa skillnader mellan författarna beträffande hur recensenterna tillskriver dem författarroller och auktoritet. Nilsons och

Englunds utbildningsbakgrunder ger dem även en tydlig profil som essäister. Nilson framstår i litteraturkritiken som den litteräre och humanistiske astronomen, gränsöverbryggaren, syntetisören som utan att ge tvärsäkra svar på de svåra frågorna guidar läsaren genom den ena intellektuella utmaningen efter den andra. Englund beskrivs som den seriöst begrundande och moraliskt engagerade historieskildraren, som manar till eftertanke och reflektion över historiens outgrundlighet. På den del av det kulturella fältet som litteraturkritiken utgör tycks det inte spela någon större roll att de bägge författarna själva markerat viss distans till det vetenskapliga fältet – snarare får de genom sin akademiska skolning ett slags dubbel auktoritet.⁵⁶ Burton har däremot inte en lika tydlig författarprofil och författarskapet tycks inte i samma grad ha auktoriserats av författarens akademiska bakgrund (även Burton har ju, som ovan visats, till viss del distanserat sig från denna). I recensionerna formas förvisso bilden av Burton som feminist med syfte att upplysa och revidera historieskrivningen, men denna bild är i högre grad än hos Nilson och Englund knuten till ämnesvalet i det aktuella verket (skulle analysen i stället riktats mot receptionen av exempelvis *Det splittrade alfabetet* hade resultatet förmodligen blivit ett annat). Samtidigt är det troligt att Burton som essäist velat skriva sig ur kategoriseringar och fack: hennes uttalanden om essän i olika sammanhang tyder på detta.⁵⁷

Möjligen kan en del av förklaringen till skillnaderna i reception sökas utifrån förhållandet mellan auktoritet och kön. Essän är den genre som, historiskt sett, kanske allra starkast har förknippats med manlig auktoritet. Trots att essän ter sig radikal och omöjlig att definiera är den också mycket traditionell med sin förankring i den västerländska, privilegierade och patriarkala kulturen. Essäer har ofta skrivits av dem som redan besuttit socialt erkänd auktoritet (som män, välutbildade och tillhörande samhällets övre skikt). Kvinnliga författare hade därför länge svårigheter att hävda sig i essägenren,

och det är först under 1900-talet som de i större utsträckning har närmat sig den.⁵⁸ Men även då har kvinnliga essäister ibland använt sig av mer manligt kodade läsertilltal som ett sätt att skapa auktoritet eller för att undvika att förknippas med stereotyp kvinnlighet.⁵⁹ Här finns inte möjlighet att gå in på tilltalet i Burtons eller de andras essäer, men vad som kan konstateras är ändå att receptionen av *Den nya kvinmostaden* är mer ensidigt förknippad med författarens kön än när det gäller Englund och Nilson. Visserligen har Burton i detta fall skrivit en bok där ämnesvalet kan uppmantra till denna tolkning, men om den skulle jämföras med Nilsons *Solvindar*, där referenserna nästan uteslutande görs till män, är det slående hur detta faktum i Nilsons fall är en icke-fråga. Framställningen av *Den nya kvinmostaden* som ett slags feministisk upplysningsbok bekräftar den genusorienterade forskning som har visat att litteraturkritik och litteraturhistorie-skrivning har knutit kvinnliga författare till sitt kön i långt högre grad än manliga författare.⁶⁰ Materialet är dock för litet för att det ska gå att dra några säkra slutsatser om vilken betydelse författarens kön har för mottagandet.

Avslutning

Jag inledde denna artikel med konstaterandet att essän länge varit förknippad med den bildade borgerligheten. Den essäns marginalisering som vissa har iakttagit under 1900-talet kan mycket väl ha att göra med de samhällseliga och klassmässiga förändringar som minskat betydelsen av borgerliga ideal, bland dem betoningen av bildningens värde. Som Phillip Lopate har hävdat har det blivit svårare för essäisten att agera som generalist i en alltmer specialiserad tid.⁶¹ Generalisten är den som försöker skapa sammanhang och mening i en komplex verklighet – en ambition som skulle kunna kallas bildande. Att detta ter sig som en större utmaning idag än för hundra år sedan torde ingen opponera sig emot. Trots detta går det att se att de undersökta verken

har tillskrivits en sådan generalistisk funktion. Recensenterna av *Solvindar* återkommer till det intellektuellt stimulerande i Nilsons sätt att kontrastera olika perspektiv utan att skriva läsaren på näsan. Nilson framställs som lärd men också som en entusiastmerande pedagog. Även Englund framstår som pedagog och folkbildare, med uppgiften att begrunda, begripliggöra och sätta en rad historiska händelser i ett större sammanhang. I Burtons fall är det främst den emancipatoriskt upplysande funktionen som lyfts fram.

Dessa författare har dock knappast, som Lopate antyder om essäistens moderna belägenhet, ersatt lärda referenser med personliga erfarenheter.⁶² Detta är verk sprungna ur omfattande läsning – en läsning som framgår inte minst av de långa referenslistorna. Att verken därtill är konstnärligt syftande och personligt skrivna innebär att de – åtminstone potentiellt sett – kan göra anspråk på de värden som tillskrivs konsten såväl som på någon form av sakkunskap.⁶³ Samtidigt bekräftar mottagandet av Nilsons, Englunds och Burtons essäböcker essäns position som *literature in potentia* (uttrycket är genreteoretikern Alastair Fowlers), en »potentiell litteratur«, ett slags »nästanlitteratur«.⁶⁴ Essän uppfattas inte helt och fullt som konst, men är samtidigt för intresserad av formen för att räknas som »riktig« kunskap.⁶⁵ Av detta skäl är det möjligt att tänka sig att de som når framgång som essäister i offentligheten kan ha en fördel av att i någon mån först ha erkänts som specialister, innan de övergår till att skriva i mer essäistisk form. Detta kan förklara varför Nilson och Englund i så hög grad förknippas med sin disciplinära bakgrund. Att Burton, å andra sidan, i offentligheten inte vill framstå som litteraturvetare och betonar att essän är *litteratur*, inte vetenskap eller kritik, illustrerar möjligen vad som nyligen iakttagits i en avhandling om dagens svenska litteraturvetenskap – nämligen att just litteraturvetenskapen tycks ha ett mer ambivalent förhållande till essäformen än många andra vetenskaper.⁶⁶

- 1 Jürgen Habermas nämner den engelska tidskriftssesän som ett inslag i den kaffehuskultur som var en av den borgerliga offentlighetens mötesplatser. Habermas är dock snabb att betona att den borgerliga offentlighetens kommunikationsform är den kritiska diskussionen snarare än den sällskapliga konversationen. Se Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet: Kategorierna »privat» och »offentligt» i det moderna samhället* (1962), övers. Joachim Retzlaff, Lund: Arkiv, 1998, s. 25–51. Den sällskapliga konversationen har dock haft en central betydelse som ideal för essäns tilltalsformer. Se t.ex. Phillip Lopate, »What Happened to the Personal Essay?«, i Robert L. Root & Michael Steinberg (red.), *The Fourth Genre: Contemporary Writers of/on Creative Nonfiction*, New York: Pearson/Longman, 2007, s. 387; Gerhard Haas, *Essay*, Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1969, s. 48 ff.
- 2 Phillip Lopate, »What Happened to the Personal Essay?«, 2007, s. 384–391. Jfr Haas, *Essay*, 1969, s. 80 f; Peter France, »British and French Traditions of the Essay«, i Charles Forsdick & Andrew Stafford (red.), *The Modern Essay in French: Movement, Instability, Performance*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005, s. 26 f.
- 3 Lopate, »What Happened to the Personal Essay?«, 2007, s. 387 f.
- 4 Citatet från Per Rydén's beskrivning av sesän i *Nationalencyklopedin*, band 5, Höganäs: Bra Böcker, 1994.
- 5 Göran Hägg, *Övertalning och underhållning: Den svenska essästiken 1890–1930* (diss.), Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1978, s. 74 ff. Citat s. 76.
- 6 Materialet har samlats in med hjälp av Bibliotekstjänsts databas Artikelsök. Peter Nilsons *Solvindar* har fått 28 recensioner, Peter Englund's *Brev från nollpunkten* 24 och Nina Burtons *Den nya kvinnostaden* 13 recensioner.
- 7 »Generalist« i *Nationalencyklopedin*, band 7, Höganäs: Bra Böcker, 1992.
- 8 Jfr Magnus von Platen, »Essayn«, i förf:s *Skandalen på Operakällaren och andra essayer*, Stockholm: Fischer, 1996, s. 115 f.
- 9 Carl H. Klaus, »Essayists on the Essay«, i Chris Anderson (red.), *Literary Nonfiction: Theory, Criticism, Pedagogy*, Carbondale & Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1989, s. 170 ff. Jfr Kuisma Korhonen, *Essaying Friendship: Friendship as a Figure for the Author-Reader Relationship in Essayistic Textuality, from Plato to Derrida* (diss.), Helsinki: Yliopistopaino, 1998, s. 7 ff, 17 f.
- 10 Susan S. Lanser, »The 'I' of the Beholder: Equivocal Attachments and the Limits of Structuralist Narratology«, i James Phelan & Peter J. Rabinowitz (red.), *A Companion to Narrative Theory*, Malden: Blackwell, 2005, s. 206 ff.
- 11 Se vidare Gérard Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (1987), Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 1–15, 37–54.
- 12 Se t.ex. Beata Agrell, »En fantasi över tomma intet«, i Lars Lönnroth, Sven Delblanc & Sverker Göransson (red.), *Den svenska litteraturen: 3, Från modernism till massmedial marknad*, Stockholm: Bonnier, 1999, s. 600 f.
- 13 Peter Nilson, *Solvindar: En bok om rymd och människor*, Stockholm: Norstedt, 1993, s. 225.
- 14 Ibid., t.ex. s. 76, 186, 200.
- 15 Peter Nilson, »Nilson, Peter«, i Bo Heurling (red.), *Författaren själv: Ett biografiskt lexikon av och om 1 189 samtida svenska författare*, Höganäs: Bra Böcker, 1993, s. 248.
- 16 Niklas Törnlund, »Den osannolika jorden«, i *SDS* 30/8 1993; Torsten Kälvemarm, »Spelar det någon roll i universum att vår själ finns?«, i *AB* 30/8 1993.
- 17 Första citatet Magnus Jacobson, »Finns universum utan oss?«, i *ÖC* 30/8 1993; andra citatet Per Wallroth, recension av *Solvindar*, i *Bonniers Litterära Magasin* 1993:4, s. 60.
- 18 Gunnar Anshelm, »Kosmiska resor«, i *SkD* 2/1 1994.
- 19 För en diskussion om populärvetenskapens förlorade auktoritet och därmed försämrade status under 1900-talet, se Johan Kärfelt, *Mellan nytta och nöje: Ett bidrag till populärvetenskapens historia i Sverige* (diss.), Eslöv: Symposium, 2000, s. 286 ff.
- 20 Bertel Nygård, »När vågfunktionen kollapsar till verklighet«, i *Vbl* 22/10 1993.
- 21 Viveka Heyman, »Svindlande frågor«, i *Arbetaren* 1993:47, s. 16.
- 22 Gunnar Eriksson & Lena Svensson, *Vetenskapen i underlandet: Två studier av populärvetenskap*, Stockholm: Norstedt, 1986, s. 22.
- 23 Se t.ex. Claire de Obaldia, *The Essayistic Spirit: Literature, Modern Criticism, and*

- the Essay*, Oxford: Clarendon Press, 1995, s. 19; Ludwig Rohner, *Der deutsche Essay: Materialien zur Geschichte und Ästhetik einer literarischen Gattung*, Neuwied: Luchterhand, 1966, s. 120.
- 24 Peter Englund, *Brev från nollpunkten: Historiska essäer*, Stockholm: Atlantis, 1996, s. 9.
- 25 Ibid.
- 26 Ibid.
- 27 Ibid., s. 273.
- 28 T.ex. Madeleine Gustafsson, »Ett sekel dränkt i blod«, i *DN* 9/10 1996; Göran Hägg, »Briljant krigshistoria från en man som verkligen hatar krig«, i *AB* 9/10 1996; Per Arne Tjäder, »Berättelser om 1900-talets infernaliska dynamik«, i *Bonniers Litterära Magasin* 1996:6, s. 50–51; Bengt Wallroth, »Historiska essäer om krigets omänskligheter«, i *Kungliga Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift* 1997:3, s. 147f; Mårten Westö, »I seklets skräckkabinett«, i *Hbl* 12/2 1997.
- 29 Lennart Lundmark, »Lidandet riskerar bli en abstraktion«, i *SvD* 9/10 1996.
- 30 Mikael van Reis, »Guide till undergången«, i *GP* 9/10 1996.
- 31 T.ex. Ingrid Elam, »På party med barbarer«, i *Expr* 9.10.1996; Lennart Lundmark, »Lidandet riskerar bli en abstraktion«, i *SvD* 9/10 1996; Anders Carlsson, recension av *Brev från nollpunkten* i *Lychnos*, 1997, s. 300f; Lennart Bromander, »Vår tids katastrofer«, i *Arbt* 24/10 1996.
- 32 Se Nina Burton, »Det grymma essämordet i biblioteket«, i *DN* 7/5 2003; dens. »Utan egen plats är essän hemlös«, i *DN* 14/5 2003 och »Om definitionen av skönlitteratur«, i *DN* 28/5 2003. Jfr även dens. »En formel för frihet: Om Ellen Key, kvinnligheten och essäns essens«, i *Litterär kalender: 2004*; *Ellen*, Stockholm: Norstedt, 2004; »Essävandring«, i *Författaren* 2007:4/5, och senast »Arvet efter Montaigne växer och frodas«, i *SvD* 30/5 2009.
- 33 T.ex. Hägg, *Övertalning och underhållning*, 1978, s. 13, 15. Jfr Thorkild Borup Jensen, *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttelse: Om essayet som genre og det danske essay i det 20. århundrede*, København: Dansk lærerforening, 1999, s. 31.
- 34 Jfr Rydén, som i *Nationalencyklopedin* skriver att ett tecken på att genren fått en förnyad aktualitet i Sverige är att »man efter inter-
- nationellt mönster betecknar monografiska framställningar som essäer«. Jfr även France, »British and French Traditions of the Essay«, 2005, s. 40 f.
- 35 Nina Burton, *Den nya kvinnostaden: Pionjärer och glömda kvinnor under tvåtusen år*, Stockholm: Bonnier, 2005, s. 9.
- 36 Nina Burton, »Utan egen plats är essän hemlös«, i *DN* 14/5 2003.
- 37 Nina Burton, *Resans system, poesin: En lyrisk karta på elva språk. Essäer och tolkningar*, Stockholm: FIB:s lyrikklubb, 1993.
- 38 Sara Danius, »Bländande kvinnohistoria«, i *DN* 4/10 2005.
- 39 Citaten hämtade från Nina Burtons presentation av sig själv på Samfundet De Nios hemsida, Stockholm, <http://www.samfundetdenio.se/pdf/Burton.pdf> (hämtad 2009-10-23).
- 40 Beskrivningar av Nilson som överbryggare av klyftorna mellan naturvetenskap och humanism ges t.ex. av Mats Gellerfelt i *SvD* 30/8 1993; Stefan Helgesson i *DN* 14/9 1993; Allan Rydén i *Arbt* 22/10 1993; Niklas Törnlund i *SDS* 30/8 1993; Magnus Jacobson i *ÖC* (30/8 1993); Karl G. Fredriksson i *NA* 30/8 1993; Ola Gustafsson i *NT-ÖD* 31/8 1993.
- 41 Graham Good, *The Observing Self: Rediscovering the Essay*, London: Routledge, 1988, s. 7; Ruth-Ellen Boetcher Joeres & Elizabeth Mittman, »Introduction«, i Ruth-Ellen Boetcher Joeres & Elizabeth Mittman (red.), *The Politics of the Essay: Feminist Perspectives*, Bloomington: Indiana University Press, 1993, s. 18. Jfr även Elizabeth Mittman, »Christa Wolf's Signature in and on the Essay: Women, Science, and Authority«, i samma volym, s. 95.
- 42 Graham Good, »Preface«, i Tracy Chevalier (red.), *Encyclopedia of the Essay*, London: Fitzroy Dearborn, 1997, s. xx–xxi.
- 43 Ibid., s. xx.
- 44 Stefan Helgesson, »Språket skapar genvägar i tiden«, i *DN* 14/9 1993.
- 45 Den svenske Bourdieu-introduktören Donald Broady har preciserat Bourdieus begrepp »symboliskt kapital« som »det som av sociala grupper igenkännes som värdefullt och tillerkännes värde«. Se Donald Broady, *Sociologi och epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin* (diss.), Stockholm: HLS, 1990, s. 171.

- 46 Torsten Kälvelemark, »Spelar det någon roll i universum att vår själ finns?«, i *AB* 30/8 1993.
- 47 T.ex. Lennart Lundmark, »Lidandet riskerar att bli en abstraktion«, i *SvD* 9/10 1996; Mårten Westö, »I seklets skräckkabinett«, i *Hbl* 12/2 1997.
- 48 Madeleine Gustafsson, »Ett sekel dränkt i blod«, i *DN* 9/10 1996.
- 49 Ingrid Elam, »På party med barbarer«, i *Expr* 9/10 1996.
- 50 Denna skillnad kan delvis bero på att Burtons bok fått färre recensioner än de andra två.
- 51 Jan Arnald, »Geniala kvinnor!«, i *AB* 4/10 2005; Nina Lekander, »Sök kvinnan«, i *Expr* 4/12 2005; Daniel Andersson, recension av *Den nya kvinnostaden*, *NA* 10/10 2005.
- 52 T.ex. Catrin Ormestad, »Äreminne över glömda kvinnor«, i *UNT* 5/12 2005; Sture Linnér, »Kvinnlig kavalkad fascinerar«, i *SvD* 4/10 2005.
- 53 Sara Danius, »Bländande kvinnohistoria«, i *DN* 4/10 2005.
- 54 T.ex. Alexandra Coelho Ahndoril, »Historien har bara plats för männen«, i *GP* 4/10 2005; Cecilia Bornäs, »Kvantfysik och köttfärsås«, i *SDS* 10/10 2005; Annika J. Hagström, »Kvinnorna utanför männens historia«, i *HD* 8/10 2005; Lennart Lindskog, »Nina Burton höjer sig över genomsnittet«, i *NSD* 5/10 2005; Jan Arnald, »Geniala kvinnor!«, i *AB* 4/10 2005.
- 55 Burton, *Den nya kvinnostaden*, 2005, s. 13.
- 56 Att Nilson resp. Englund har velat distansera sig från sina tidigare akademiska positioner framgår av intervjuer. Se t.ex. Jan Söderqvist, »'Världsbilden är alltid en fiktion'«, i *Allt om Böcker* 1992:6, och Crister Enander, »Peter Englund är näcken i vår historias flod«, i *Tidningen Boken* 1997:1.
- 57 Se t.ex. Burton, »En formel för frihet«, 2004, s. 56, och »Essävandring«, 2007, s. 8.
- 58 Boetcher Joeres & Mittman, »Introduction«, 1993, 12 f. Jfr Mittman, »Christa Wolf's Signature in and on the Essay«, 1993, s. 95.
- 59 Se t.ex. Mittman, »Christa Wolf's Signature in and on the Essay«, 1993, s. 98–100, 107; Tuzyline Jita Allan, »A Voice of One's Own: Implications of Impersonality in the Essays of Virginia Woolf and Alice Walker«, i Boetcher Joeres & Mittman (red.), *The Politics of the Essay*, 1993, s. 135 ff.
- 60 T.ex. Anna Williams, *Stjärnor utan stjärnbilder: Kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk under 1900-talet*, Stockholm: Gidlund, 1997.
- 61 Lopate, »What Happened to the Personal Essay?«, 2007, s. 390.
- 62 Ibid., s. 387 f.
- 63 Jfr Boel Englund, Per Ledin & Per Svensson, »Sakprosa – vad är det?«, i Boel Englund & Per Ledin (red.), *Teoretiska perspektiv på sakprosa*, Lund: Studentlitteratur, 2003, s. 52.
- 64 Alastair Fowler, *Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes*, Oxford: Clarendon Press, 1982, s. 5.
- 65 Jfr Good, *The Observing Self*, 1988, s. 15.
- 66 Hanne-Lore Andersson, *Doxa och debatt: Litteraturvetenskap runt sekelskiftet 2000* (diss.), Göteborg: Makadam, 2008, s. 167–192.

Nyckelord: Essä, senmodernitet, litteratur och auktoritet, författarroll

Keywords: Swedish essay, late modernity, literature and authority, writer's identity

Summary

The Essayist as Generalist. The Roles of Writers and Public Authority in Three Contemporary Essayists

This is a study of the critical reception of essayistic works by contemporary Swedish writers Nina Burton, Peter Englund and Peter Nilson, who all represent a way of writing where the essayist acts as a generalist rather than a specialist. Despite having high academic degrees, these authors emphasize the personal »light learning« perspective often used in the essay tradition. The primary aim is to investigate which roles and what type of authority that have been ascribed to these essayists depending on partly their educational background and partly on conventions regarding the essay as a genre.

Emma Eldelin
Institutionen för kultur och kommunikation
Linköpings universitet
emma.eldelin@liu.se